

A magyar királyi jelvényekről

Koronák, koronázási jelvények. Crowns, coronation insignia.

Szerkesztette: Bende Livia – Lőrinczy Gábor. Ópusztaszer, 2001. 139 old.

Kiadja az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark Közhasznú Társaság és a Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága

Az ünnepi év jegyében több, a koronázási jelvényekkel, illetve első királyunkhoz és feleségéhez köthető tárgyakkal kapcsolatos könyv is megjelent.¹ 2001. április 25-én az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark adott otthont a szegedi Móra Ferenc Múzeum és az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark Kht. rendezésében sorra kerülő *Koronák – koronázási ékszerek* című konferenciának. A tudományos ülészakon elhangzott előadások még abban az évben megjelentek az előszóval, jegyzetekkel, irodalommal, illusztrációkkal, valamint részletes angol rezümékkel ellátott a *Koronák, koronázási jelvények* című tanulmánykötetben. A kiadvány színvonalát neves, nemzetközi leg is elismert kutatók fémjelzik.

Az előszóban Makk Ferenc röviden ismerteti a magyar koronázási jelvényegyüttest és kutatásának jelentőségét, majd tömör összefoglalót nyújt az egyes előadások, illetve tanulmányok témáiról.

Tóth Endre régész és művészettörténész *A magyar koronázási jelvényekről* című tanulmányában a Szent Koronáról, a jogarról, a palástról és az országalmáról értekezik, amely koronázási ékszerscsoport a legrégebbi és legépebben megőrzött ilyen emlék Európában. A három fő részből – az alsó abróncsból (*corona Graeca*), a felső kereszt-

pántból (*corona Latina*) és a tetején levő keresztből – álló koronázási ékszer felső része, az ún. corona Latina önmagában, az elnevezés ellenére, nem korona. Tóth Endre a korona mai alakjának kialakulását a 12. századra teszi. Ekkor, a bizánci koronákat jól ismerő III. Béla idején (1172–1196) a korban divatos bizánci koronának – a zárt, ún. kamelaukion – mintájára két keresztpánttal beboltozták a corona Graeca-t. Régóta foglalkoztatja a kutatókat az, hogy a keresztpántokon miért csak nyolc apostol képe kapott helyet. Tóth Endre ezt azzal magyarázza, hogy a 12 apostol ábrázolása nem szükségszerű, ha az alkotás nem újszövetségi történetet mutat be. Pál apostol jelenléte pedig azt bizonyítja, hogy a valóságban soha nem létező apostolcsoportosítást jelenít meg, ami azonban a képzőművészeti alkotásokon elterjedt volt. A lemezek ornamentális díszítése alapján mégis azt kell feltételezni, hogy eredetileg 12 lemezt készítettek, vagyis nem a korona boltozatra készültek az apostollemezek. Ezeket egy olyan tárgyról szerelték le, amelyet első királyunk vagy a pápától vagy a Monte Cassinó-i apáttól kapott ajándékba. Tehát a korona beboltozásához tudatosan olyan ötvöstargyat használtak, amely az első magyar szent király személyéhez kapcsolódott. A kereszt felszerelésének időpontja ismeretlen, a 14. századtól a 16. század közepéig bármikor áttörhették a keresztpánt közepén levő Pantocratort ábrázoló lemezt. Felszerelések a kereszt egyenes volt. Az ismeretlen időben a ládába rosszul vagy ideiglenesen elhelyezett koronára véletlenül ráesett a láda a fedele, ekkor ferdült el a kereszt és tört be a keresztpántos boltozat is. A kereszt a korona 1790-es hazaszállításakor ferde volt.

A szerző hangsúlyozza, hogy a királlyá avatás szertartásában a 11. században az *unctiónak*, a felkenésnek volt elsődleges jelentősége. Tehát az, hogy III. Ottó német-római császár (983–1002) vagy II. Szilveszter pápa (999–1003) küldött-e első kirá-

¹ A 2000 őszén, Szegeden megjelent, és bemutatott, három külön kötetből álló kiadvány: Trogmayer Ottó – Visy Lilla: *Ecce salus vitae. Íme az élet üdve. A Gizellakereszt.*; Tóth Endre: *A koronázási jogar és palást.*; Fodor István: *A bécsi szablya és a prágai kard.* Szeged.

lyunknak koronát, I. (Szent) István megkoronázásának szempontjából kevésbé fontos. A 12. század végétől azonban már a III. Béla korában összeállított koronával végezték a magyar királyok koronázását. A koronát először egy 1256-os oklevelében nevezi IV. Béla (1235–1270) szentnek.

A gömbös végű jogar, a koronázási együttes legrégebb s egyben változatlan formájában fennmaradt darabja, a 11. század elején készült. A szerző szerint a jogart vagy csak a kristálygömböt, a hegyi kristályokat nagyon kedvelő II. Henrik német-római császár (1014–1024) ajándékozta I. (Szent) Istvánnak. A jogar díszítésében a korabeli német ötvösművészet jellegzetességei ismerhetők fel. A palást, amely felirata alapján egyértelműen az első magyar királyi pár személyéhez köthető, eredetileg miseruhának készült. A kazulát 1031-ben ajándékozta I. István és felesége, Gizella a székesfehérvári Szűz Mária székesegyháznak.² Valószínűleg nemcsak a fényes kivitelezése, hanem – akárcsak a jogar esetében – a Szent Istvánnal való kapcsolata miatt került a koronázási jelvények közé. A palást azért is rendkívül értékes, mert I. (Szent) István egyetlen hiteles ábrázolása található rajta. A hatalmi jelvényegyüttes legfiatalabb tárgyát, az országalmát a szerző Anjou-korinak tartja.

A tanulmány a koronázási insigniumok leírását tekintve precíz és pontosan adatolt, kutatástörténeti észrevételei is érdekes, új adatokkal szolgálnak. Valószínű, hogy elírás vagy gépelési hiba történt, ahol a tanulmány II. Ottokárt Macsói Anna apósaként említi (20.). II. Ottokár cseh király, miután IV. Béla lánya, Margit visszautasította, a király másik lányának, Anna hercegnőnek és Rosztyiszláv orosz hercegnek a lányát, Kunigundát vette feleségül 1261-ben.³

² Tóth Endre – Szelényi Károly: A magyar Szent Korona. Királyok és koronázások. Budapest, 1996. 42.

³ Wertner Mór: Az Árpádok családi története. Nagy-Becskerek, 1892. 469–472.; Kristó Gyula – Makk Ferenc: Az Árpád-ház uralkodói. Budapest, 1995. 264.

Az előző tanulmányhoz szorosan kapcsolódik a második, *Szent István prágai kardja* című írás. Fodor István szerint az ún. bécsi szablya a 10. század végéig magyar nagyfejedelmi jelvény volt, majd helyét átvette a ma Prágában a Szent Vid-székesegyházban őrzött Szent István-kard. A szerző feltételezi, hogy hozománya részeként Gizella hozta Magyarországra a kardot, amellyel a 14. századi krónika-kompozícióban szereplő jelenetben a német lovagok felövezték a 997-ben Koppány ellen induló fejedelmet.

A kopott volta ellenére is remekműví fegyver pengéje – a vércsatornán ma már nehezen olvasható felirat alapján – a Karoling-korban híres Rajna-vidéki kardkészítő, Ulfberht műhelyében készült. A hagyomány szerint a markolatgomb és az ellenző elefántcsontból készült, ennek ellenére számos kutató úgy gondolja, hogy a csont szerkezete ellent mond ennek. A kérdés eldöntéséhez természettudományos vizsgálatra lenne szükség. Míg a penge a későbbi tisztogatások és restaurálások miatt kopott, a markolatgomb és az ellenző kopása a hosszú használatlaltal magyarázható. Az újkori markolat fából készült, majd vas és sárgaréz huzalfonatokkal körbecsavarták, és valószínűleg akkor cserélték ki a régit, amikor a bársonnyal bevont, ezüstszerelések hüvely készült, vagyis 1791-ben.

A Rajna-vidéken készült pengét egy viking műhelyben látták el szereléssel. A kard lefelé ívelő ellenzője a 10. század végén jött divatba. Maga a fegyver a kutatástörténet szerint az ún. T típusú kardok osztályába tartozik, melyek a 10. század második felében és a 11. század elején voltak elterjedtek. A csontellenző mintája – az állalalakot formáló szalagfonatos indadisz – a viking Mammen-stílusra jellemző, és legjobb párhuzama a Jütland-félszigeten talált mammeni sír harci baltája. A sírt 970–971-re keltezték a kutatók, a rangjelző balta pedig néhány évtizeddel azelőtt készülhetett. A stílus szünetése a 10. század közepére, vége pedig az ezredfordulóra tehető.

A kard tehát egy észak-európai műhelyben nyerte el végső formáját, Magyarország területére pedig a 10. század utolsó harma-

dában került. Korábban valószínűleg egy viking vagy egy bajor harcos tulajdonában lehetett, aki harcban is használhatta.

A kard Prágába kerülésére vonatkozó pontos adatokkal nem rendelkezünk. A szerző valószínűnek tartja, hogy IV. Béla halála után az új királlyal, V. Istvánnal (1270–1272) ellentétben álló Macsó Anna vitte magával más ékszerekkel együtt II. Ottokárhoz (1253–1278). Prágában a karddal együtt a származásával kapcsolatos hagyomány is megjelent. A székesegyház 1355-ös leltárjegyzékében, már mint a „*Boldogságos István magyar király kardja*” jelenik meg a fegyver.

Azt nem tudjuk pontosan, hogy Árpád-házi királyainkat milyen szertartás szerint koronázták. Egyes kutatók szerint a német-római császárság hatására a mainzi ordó lehetett a jellemző, amelyben a kardnak is szerepe van. Tehát nem zárható ki, hogy ez volt az eredeti koronázási kardunk, és első királyunk koronázásában is szerepe volt. (A mai koronázási kard 16. századi velencei munka.)

A bécsi szablya történetének rövid bemutatása után, a szerző saját eredményeinek ismertetése mellett részletes kutatástörténeti összefoglalót is ad. A forrásokkal alátámasztott érvek, a kutatástörténeti érdekességek olvasmányos és alapos munkát tárnak elélnk.

Kubinyi András tanulmánya – melynek címe *A királyi trón Magyarországon* – egy, a magyar történelemben mindeddig elhanyagolt hatalmi jelvényrel, a királyi trónnal és jelentőségével foglalkozik a hazai források és a külföldi párhuzamok figyelembe vételével. A trónok – a görög eredetű *thronus*, a latin *solium*, *cathedra*, valamint a szék jelentésű *sedes* – az uralkodók és főpapok hatalmának szimbólumai voltak.

A trón – amely ünnepélyes alkalmakkor használt ülőeszköz – eredete az ókorra megy vissza, és jelentőségét máig megőrizte. A középkori trónusok anyaga lehet kő, fa, elefántcsont vagy nemesfém. A főpapi trónusok általában kőből készültek, és templomokban álltak. A templomot, ahol a püspök trónja, a *cathedra* volt, *cathedralis ecclesia*, vagyis székesegyháznak nevezték. A ko-

ronázási templomokban az uralkodóknak is lehetett kőtrónusa. A ma legismertebb márványtrón az aacheni Nagy Károly-trón, amely III. Ottó 936-os koronázására készült, és a szent lándzsa mellett a német királyság legfontosabb hatalmi jelképévé vált.

Összecsukható, szállítható trónszékekre is szüksége volt az országában utazgató uralkodónak. Az uralkodói pecsétek tanúsága alapján a 13. századig a fából készült, támla és karfa nélküli, díszesen faragott, szállítható trónok voltak használatban, mint a *faldistorium*. Tehát az uralkodóknak nem csak egy trónjuk volt. A források alapján a középkori Európában voltak olyan királyságok, ahol egy állandó trónt használtak a koronázás alkalmával, máshol minden koronázáshoz új trónt készítettek. A királyi szék típusától függetlenül, mindegyiknek szimbólum értéke volt. A 13. századból vannak okleveleink, amelyekben a trón megelőzi a koronát, ami a királyi szék közjogi fontosságát bizonyítja.

A *Chronicon Rhythmicum Sitticense* alapján a 13. század közepéig a magyar királyokat koronázáskor Szent István trónjára ültették, akárcsak a német uralkodókat az ún. Nagy Károly-trónra. A magyar királyi trón Székesfehérváron volt, amelynek neve is ezzel magyarázható. Azt viszont nem tudni, hogy a Szent István-trónt meddig használták. Kubinyi szerint nem véletlen, hogy fokozatosan háttérbe szorul az első királyunknak tulajdonított korona mögött. Ugyanis feltételezi, hogy a trón fából készült és idővel tönkrement. Ezt bizonyíthatja, hogy Szent Istvánt Esztergomban koronázták meg, és ha Árpád-kori utódait az ő trónusára ültették Székesfehérváron, akkor átszállították, tehát fából készült.

A késő középkori koronázási ceremóniákról számos adattal rendelkezünk. Ezekből tudjuk, hogy a szertartásban – mind az egyházi, mind a világi részében – a trón jelentős szerepet töltött be.

Fontos megjegyezni, hogy amikor Hunyadi Mátyás lett az uralkodó 1458-ban, a Szent Korona éppen III. Frigyes német-római császárnál (1440–1493) volt. Mátyás csak 1464-ben tudta a visszaszerzett Szent Koronával megkoronáztatni magát. Ennek

ellenére a budai Boldogasszony templomban történt intronizáció után törvényes uralkodónak tekintették. Kubinyi szerint Mátyás azt a trónt tarthatta fő trónusának, amelyen uralkodását elkezdte, és ezért kezdték uralkodása idején Budát „királyi trónusnak” nevezni.

A szerző a források alapján meggyőzően támasztja alá, hogy a királyi trónt Magyarországon is koronázási, illetve hatalmi jelvénynek tartották, tehát a koronázási *insigniumok* között kell számon tartani.

Az utolsó tanulmányban, Kovács László *A Szent István-i lándzsa* című munkájában a 11. századi magyar történelem egyik sok vitát kiváltott tárgyával, a lándzsával foglalkozik. A viták ellenére – amint a szerző bebizonyítja – a lándzsa az egyik legjobb dokumentált királyi jelvény. Az első, Szent István-korabeli írásos említését – Ademar Cabannensis (988 k.–1034) francia szerzetes munkájának C változatában szereplő megjegyzést – sokáig későbbi betoldásnak tekintették, a korabeli ábrázolásokat pedig nem vették figyelembe. Ma már a kutatás hitelesnek tartja a forrásnak azt az adatát, amely leírja, hogy Ottó császár Géza fejedelemnek vagy fiának lándzsajelvényt ajánlódott. Az *insignium* valószínűleg a napjainkig megőrzött Szent Móricnak tulajdonított német Szent Lándzsa (amely a 9. században megjelent szárnyas lándzsák típusához tartozik, ugyanis a köpű két oldalán egy-egy lemezke áll ki, hogy megakadályozza a lándzsahegy túl mélyre hatolását az ellenség testében) másolata lehetett, akárcsak a lengyel fejedelemnek, Vitéz Boleszlávnak adott lándzsa. Ez utóbbi, melyet a krakkói dómban őriznek, a német – vasból kovácsolt – mintának bronzból öntött, harcra alkalmatlan mása.

A magyar lándzsának két korabeli képi ábrázolását ismerjük. Az 1968-ban Nagyarsány (Baranya megye) mellett talált kincslelet H2 denárjának – amelyet Szent István veretett koronázása alkalmával – hátlapján egy kéz tartja a zászlós nyelvű szárnyas lándzsát. Az érem köriratában pedig a LANCEA REGIS (a király lándzsája) felirat szerepel. A másik ábrázolás a mai koronázási paláston I. (Szent) István alakjának kezében látható szárnyas lándzsa.

Első királyunk halála után a 11. századból hat adatunk van a lándzsáról. Ezekből csak annyi derül ki, hogy valamikor a ménfői csata (1044) után a magyar lándzsát III. Henrik császár (1039–1056), mint győzelmi jelvényt Rómába küldte, amit Szent Péter sírjához helyeztek. A lándzsáról az utolsó információnk az, hogy 1693-ban Rómában, a Porta Guidonea fölött őrizték.

Kovács László szerint nem kizárt, hogy a lándzsa Rómába küldése után került előtérbe a jogar használata. Így Orseolo Péter (1038–1041, 1044–1046) ránk maradt, s talán uralkodása második szakaszában használt ölbulláján, valamint I. András (1046–1060) idézőpecsétjén már nem lándzsával, hanem jogarral ábrázolják az uralkodót.

Összegzésképpen megállapítható, hogy – néhány, kisebb elírástól eltekintve⁴ – a konferencia és a megjelent kötet méltó az ünnepi évhez. A tanulmányokat alapos és részletes irodalomjegyzék, valamint gazdag illusztrációs anyag követi, amelyek segítséget nyújtanak a részletek iránt érdeklődőknek, és inspirációt adnak a további kutatásokhoz.

Kovács Szilvia

⁴ Az angol nyelvű rezümékben jogar helyett az országalmát nevezik az első királyunkhoz közvetlenül kapcsolódó jelvénynek, valamint a Mammen-stílust 1010 és 1070 közé helyezik, a magyar szövegben helyesen szereplő 950 és 1010 helyett.